

Аксиологічні аспекти функціонування професійної освіти на території Української Соціалістичної Радянської Республіки в 20-роках ХХ століття

Axiological Aspects of Functioning of Vocational Education on the Territory of the Ukrainian Socialist Soviet Republic in the 1920s

Мирослав Пагута¹
Myroslav Pahuta

¹ *Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*
24 Ivan Franko Street, Drohobych, 82100, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.69-10

LCC Subject Category:
LC8-6691

Received 20.03.2021
Accepted 28.04.2021
Published online 30.04.2021

Corresponding Author:
miroslav06@i.ua

© 2021 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Розвиток сучасної системи професійної освіти України потребує ґрунтовного та різностороннього аналізу й переосмислення, у тому числі й з аксіологічної точки зору, уже наявного історико-педагогічного досвіду функціонування професійної освіти на українських землях в різних суспільно-політичних умовах та ідеологічних підходах. На розгляд одного із аспектів цього питання і націлена ця стаття. В якій розкриваються аксіологічні аспекти функціонування професійної освіти на території УРСР в 20 роках ХХ століття.

В статті проаналізовано вплив суспільно домінуючих ціннісних засад на формування та розвиток системи професійної освіти Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) в 20 роках ХХ століття. Відображено як зміни в суспільно домінуючих цінностях відображаються та зумовлюють зміни та трансформацію наявної системи освіти.

Проведений аналіз функціонування професійної освіти на території УСРР в 20 роках ХХ століття показав, що цей період характеризується значними аксіологічними та структурними трансформаціями системи професійної освіти.

Встановлено, що в 20 роках ХХ століття в системі професійної освіти УСРР чітко простежується вихолощення ліберальної системи цінностей на зміну якій, в значній мірі силовими методами прививаються більшовицькі цінності та ідеали. Відбувається відверта ідеологізація освіти та її здобувачів. Одним з основних завдань професійної освіти стає більшовицько-соціалістичне виховання тогочасної молоді.

Зроблено висновки, що заідеологізований вплив політичної системи на цінності тогочасної професійної освіти та зумовлені цим трансформаційні процеси відбилися на ній надзвичайно негативно, особливо гостро це виявилось в системі вищої професійної освіти. Проте, навіть така, заідеологізована та за своєю суттю в значній мірі профанаційна, професійна освіта з точки зору тогочасних представників селянства та пролетаріату розглядалася як значна цінність, завдяки якій їм забезпечувалася можливість швидкого кар'єрного росту.

Ключові слова: професійна освіта; цінності освіти; професійна освіта УСРР.

Abstract. The development of the modern system of vocational education in Ukraine requires a thorough and comprehensive analysis and rethinking, including the axiological point of view, of the existing historical and pedagogical experience of vocational education in Ukraine in different socio-political conditions and ideological approaches. This article aims to consider one aspect of this issue, in which the axiological aspects of the functioning of vocational education in the Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR) in the 1920s are revealed.

The article analyzes the influence of socially dominant values on the formation and development of the vocational education system of the USSR in the 20s of the twentieth century. It is described how changes in socially dominant values are reflected in the existing educational system and how they cause changes and transformation of it.

The analysis of the functioning of vocational education in the USSR in the 1920s showed that this period is characterized by significant axiological and structural transformations of the vocational education system.

It is established that in the 1920s, the vocational education system of the Ukrainian SSR clearly showed the depletion of the liberal system of values, which was largely replaced by the Bolsheviks' values and ideals. There is a frank ideologization of education and its applicants. One of the main tasks of vocational education of that time was the Bolshevik-socialist education of the youth.

It is concluded that the ideological influence of the political system on the values of contemporary vocational education and the resulting transformation processes had a significantly negative impact on it, especially in the system of higher vocational education. However, even such ideological and largely profane, professional education was considered a significant value by the representatives of the peasantry and the proletariat at that time since it provided them with the opportunity for rapid career growth.

Keywords: professional education; values of education; professional education of the USSR.

ВСТУП

Ефективна модернізація та розвиток національної системи освіти, у тому числі й професійної, неможлива без ґрунтовного аналізу та переосмислення уже наявного історико-педагогічного досвіду функціонування професійної освіти на українських землях в різних суспільно-політичних умовах та ідеологічних підходах. Саме критичне осмислення наявного досвіду з позиції сучасних аксіологічних підходів виступає важливим базисом для появи нових поглядів та концепцій модернізації та розвитку професійної освіти згідно запитів та викликів ХХІ століття.

Аналіз досліджень вказує на те, що проблема історико-педагогічного осмислення процесу функціонування та розвитку професійної освіти на українських землях не нова і привертала увагу багатьох науковців.

Так, теоретико-методологічні аспекти функціонування й розвитку системи професійної освіти досліджували С. Батишев, Б. Гершунський, С. Гончаренко, Т. Десятов, М. Євтух, В. Луговий, С. Сисоєва та ін. Дослідженню проблеми розвитку системи професійної освіти в СРСР та УРСР присвятили свої праці А. Веселов, Н. Іванцова, І. Лікарчук, М. Пузанов, Я. Ряппо, Г. Терещенко та ін. Особливості професійної підготовки фахівців в

Україні розкриваються в працях таких науковців як О. Гаврилюк, В. О. Зайчук, О. Кіяшко, А. Лігоцький, П. Лузан, П. Олійник та ін.

Незважаючи на вагомий вклад цих науковців в дослідженні різних аспектів функціонування та розвитку професійної освіти проте динамічність трансформацій в парадигмі сучасної системи професійної освіти потребують ґрунтовних досліджень аксіологічних аспектів становлення, функціонування та розвитку вітчизняної професійної освіти.

Метою статті є дослідження аксіологічних аспектів функціонування професійної освіти на території УРСР в 20 роках ХХ століття.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кінець ХІХ – початок ХХ ст. на теренах колишньої Російської імперії, а отже, і українських землях, що входили до її складу, охарактеризувався значними суспільними трансформаціями. Прихід до влади більшовиків в 1917 році кардинально змінив не тільки суспільно-політичний устрій держави, а й усі сфери життєдіяльності людей.

У перші роки становлення радянської влади усі зусилля було кинуто на розв'язання низки проблем. По-перше, мова йшла про встановлення кордонів країни і намагання реалізува-

ти політичні амбіції на міжнародному рівні. Наслідком розв'язання цього питання стало навіювання народів страху перед зовнішніми та внутрішніми ворогами і стимулювання його до боротьби. У сфері економіки це супроводжувалося накопичення воєнного потенціалу. По-друге, некомпетентні політичні керівники намагалися досягнути високого рівня індустріалізації швидкими темпами і без оцінки готовності до цього різних регіонів колишньої Російської імперії. Відповідно почалося прискорене будівництво промислових гігантів, інтенсифікація виробництва сировини і засобів виробництва (однак, застарілих), штучне стимулювання міграції [9, с. 85].

Після встановлення радянської влади відбулися зміни у ціннісних пріоритетах як суспільства загалом, так і освіти зокрема. Особливо гостро це проявлялося в структурі професійної освіти. Оскільки перехід до індустріалізації актуалізував потребу в ліквідації неписьменності та втягування широких народних мас у трансформаційні процеси. «Нагальним ставало завдання масовізації освіти й культури. Якщо раніше для селянина було зовсім необов'язковим уміння читати й писати, бо сільськогосподарську роботу він міг виконати і без цього, то в добу переходу до індустріального суспільства це вміння стає обов'язковим» [16, с. 20].

У відповідь на ці, так гостро поставші питання більшовики декларують та пропагують цінності модернізації, піднесення культури, підвищення достатку раніше пригнічених верств. Ставка на розвиток техніки, великої промисловості, міст, на підвищення життєвого рівня населення, ліквідацію неграмотності, поширення освіти, впровадження науки, однак, поєднувалася з ідеєю виключення носія приватної ініціативи. Пролетаріат залишався класом, що виник в умовах міського життя та індустріального виробництва і саме на нього спиралися більшовики, розробляючи плани модернізації [3, с. 57].

В професійній освіті це проявилось в тім, що необхідність у значній кількості кваліфікованих фахівців, підготовка яких мала відбуватися оперативно та невідкладно, призвела до зниження рівня підготовки кадрів для різних сфер суспільного виробництва. Фундаменталізація професійної освіти поступилася її

профанації, що була неминучим наслідком прискореного темпу професійного вишколу.

Оперативна підготовка фахівців за спрощеними курсами забезпечувала їхню значну кількість. Однак у промисловості і сільському господарстві вони не мали знань і навичок, щоб виробляти продукцію вищої якості в потрібних кількостях, добре керувати виробництвом, забезпечувати приріст його наукового і технічного потенціалу [9, с. 85].

Варто відзначити, що на початку 1919 р. було видано Декрет РНК УСРР «Про вступ до вищої школи» [3, с. 212], згідно з яким усі бажаючі отримати вищу освіту, не зважаючи на стать та попередній рівень підготовки, могли це зробити. Від абітурієнтів заборонялося вимагати дипломи чи будь-які інші документи, крім посвідчення особи і віку. При цьому іншим Декретом «Про скасування плати за навчання в школах» [4, с. 229] здобуття усіх типів освіти ставало безоплатним. Власне така всезагальна доступність освіти загалом, а професійної, зокрема, ставала ще одним чинником профанації професійного вишколу.

Тут, однак, варто зазначити, що доступність до освіти мала певною мірою декларативний характер, адже «діти т. зв. «клясово-ворожих» батьків (поміщиків, офіцерів, фабрикантів і крамарів, «куркулів», духівництва тощо) до вищих щаблів освіти не допускалися... Самозрозуміло, що ця система унеможлиблювала добір фахово-придатних і талановитіших кандидатів до високих шкіл» [8, с. 936-937]. Власне, такий класовий принцип прийому до професійних шкіл залишався актуальним впродовж першого десятиліття після встановлення радянської влади.

Як зазначає О. Аврамова, основний вектор розвитку нової системи освіти спрямовувався на формування всебічно розвинених членів комуністичного суспільства. Оскільки панівним класом нового суспільства визнавався пролетаріат, то саме робочий клас і бідне селянство розглядалися як соціальні групи, що користувалися пріоритетною увагою держави, у т. ч. й при отриманні освіти. Було введено чіткі нормативи прийому у вузи за соціальними критеріями. Те, що раніше було в основному практикою у період першої п'ятирічки набуло вигляду офіційної політичної установки [1, с. 30-31].

Орієнтація на масову освіту нижчих класів (за відсутності вищих), на прискорену підготовку з них фахівців, необхідних для індустріалізації – інженерів, управителів, наукових працівників, викладачів – здійснювалася у відриві від соціального і культурного середовища, що породило і стимулювало модернізацію в інших країнах. Результатом стало державно стимульоване зростання погано освічених фахівців, з одного боку, і зниження критеріїв вимог до якості освіти, – з іншого. Склався стійкий масовий стереотип малих затрат часу і зусиль на освіту і на наступне удосконалення власних знань та навичок [9, с. 87].

Хоча необхідно зазначити, що в науковому дискурсі існує й інша точка зору. Зокрема, С. Рябченко переконана, що впродовж 20-х рр. ХХ ст. у вишах навчалося багато студентів, які були вихідцями з «колишніх». Авторка відзначає їхні спроби у відстоюванні автономії вищої школи, права на участь в управлінні закладами освіти, свободу мітингів і зборів. Вони були носіями ліберальної системи цінностей, якій однак протиставлялася інша система цінностей, притаманна новим, пролетарським за походженням чи переконаннями студентам, що свято вірили у більшовицькі ідеали. Нові студенти під керівництвом партійних організацій виявляли «неблагонадійних», з'ясовували їхні політичні настрої. Щодо «колишніх» здійснювався тиск на зборах, ігнорувалися їхні інтереси, відбувалися чистки, а також ліквідація виборних студентських організацій. Тим, хто не зміг пристосуватися до нових умов, довелося покинути навчання, інші ж пристосовувалися до нових політичних, соціально-економічних і морально-психологічних обставин життя [13, с. 201-202].

Відтак оперативність та всезагальна доступність освіти відіграла іншу важливу для радянської влади роль: ідеологізації здобувачів освіти. Урядові документи декларували розбудову системи освіти на засадах наступності та оновлення відповідно до положень нової педагогіки та соціалізму [7, с. 44].

Як зазначав Я. Ряппо – педагог, один з організаторів радянської влади на півдні України, жоден культурно-освітній заклад, наука чи мистецтво не є відокремленими від суспільства, економічного та соціального ладу. Вони є відбитком суспільства, а отже, – виявом інте-

ресів суспільства, його політики й суспільного ладу [14].

Аналогічну точку зору висловлював П. Блонський, який одним із основних законів педагогіки вважав закон відповідності школи певному суспільному ладу. Відповідно до цього закону, науково обґрунтована реформа школи полягає у приведенні її у відповідність до нового суспільного ладу; а питанню про школу майбутнього має перебувати питання про суспільство майбутнього [2, с. 182].

Більшовики стверджували, що якщо раніше буржуазна інтелігенція давала основи гуманітарних наук і професійно-ремісничі знання, щоб робітник міг отримати краще оплачуване місце, то пролетаріат рішуче відкидає цю точку зору. У знаннях він насамперед шукає опору в розумінні свого життя, засобу для розв'язання чергових завдань революції [17].

Крім цього, розв'язуючи винятково практичні завдання підготовки кадрів для промисловості і сільського господарства, влада також проводила політику закріплення людей у межах певних соціально-професійних груп. При цьому основний смисл програми висунення робітників і селян полягав не лише в соціальному оновленні прошарку технічної інтелігенції під лозунгом боротьби з «бюрократизацією» апарату управління, але також і в більш активному просуванні в управлінські структури ідеологічно лояльних до системи комуністів з робітників і селян [1, с. 31].

Та все ж, попри намагання зробити освіту для найширших верств населення максимально доступною, за свідченням С. Постернака, для розвитку професійної освіти практично нічого зроблено не було. Єдиним практичним кроком нової влади у цій царині стало закриття Київської духовної академії [12, с. 79].

Власне це підтверджують й автори «Енциклопедії українознавства», які стверджують, що хоча на поч. 20-х рр. ХХ ст. в УРСР були спроби створити самобутню систему освіти, структурними елементами якої мали стати й професійна освіта, що охоплювала б професійну соціально-економічну школу, агрономічну чи школу лікарських помічників, а також високі школи різних типів (2 – 3-річні технікуми, 4-річні інститути, 2-річні академії), «професійна освіта чекала ще своїх організаторів і ґрунту» [8, с. 936].

Задля ліквідації технічної неграмотності та якнайшвидшого забезпечення промисловості кваліфікованою робочою силою Радою Народних Комісарів було прийнято рішення про шкільно-професійно-технічну повинність. Вона поширювалася на молодь віком від 14 років на тих підприємствах, де не було організовано фабрично-заводських шкіл. Повинність була обов'язковою та здійснювалася у порядку черги [5, с. 27-28].

У березні 1921 р. відбувся Всеукраїнський з'їзд Рад. У його постанові значне місце відводилося питанням освіти, зокрема, професійно-технічної та спеціально-наукової. З'їзд поставив перед РНК завдання невпинного продовження зміцнення наявних і побудови нових спеціальних інститутів, технікумів, професійних шкіл, особливо професійно-технічних курсів для робітників і незаможних селян відповідно до найбільш гострих вимог економічного будівництва. З'їзд також доручив організувати у великих містах України робітничі факультети, метою яких мало стати забезпечення робітникам і незаможним селянам реального доступу до опанування вищої освіти [10, с. 19-20].

Вже за кілька днів було видано Декрет РНК УСРР «Про організацію робітничих факультетів», яким Наркомосові було доручено організувати дворічні робітничі факультети у Харкові (у складі індустріально-технічного та сільськогосподарського відділів), Бахмуті (гірничий відділ), Катеринославі (гірничий відділ), Києві (відділи – індустріально-технічний і сільськогосподарський), Одесі (відділи – індустріально-технічний і сільськогосподарський), Шостці (індустріально-технічний відділ), Миколаєві (індустріально-технічний відділ). Примітно, що організовані робітничі факультети були визнані милітаризованими [6, с. 120].

Практично професійна школа почала розбудовуватися після заснування Укрголовпрошу при НКО у 1921 р. Реформи в освіті очолив Я. Ряппо.

Тимчасово створювалася масові професійні школи (сільськогосподарська, індустріальна, господарсько-економічна, мистецька, а також школи робітничої та селянської молоді), до яких вступала молодь після завершення навчання на першому ступені єдиної трудової школи. Крім того, після завершення повного курсу навчання єдиної трудової школи мо-

лодь отримувала можливість вступу до таких самих масових професійних шкіл, що однак були вищого типу, або до постійних професійних шкіл, що мали назву технікумів з тривалістю навчання три роки. Для того, щоб стати кваліфікованим робітником, обов'язково потрібно було навчатися у технікумах. Цей тип закладів освіти був перехідним містком до переходу до вищої школи. Іншим таким містком для дорослого населення, яке не мало належної підготовки для вступу до вищих шкіл, стали 2 – 3-річні робітничо-селянські факультети.

У системі освіти Я. Ряппо чільне місце займали технікуми. Їхнім завданням була вузькопрофесійна підготовка фахівця для роботи в певній галузі народного господарства (інженер-майстер, агроном-практик тощо), здатного самостійно працювати на великих підприємствах, реалізуючи управлінські функції на фабриках, заводах чи і сільському господарстві тощо.

Обмежену кількість інженерів, агрономів-організаторів, адміністраторів у різних галузях професійної діяльності та теоретичного знання готували вищі інститути. Наприклад, на основі Київської Політехніки, зліквідованої у 1920 р., постали сільськогосподарський, ветеринарно-зоотехнічний, лісовий, електротехнічний, будівельний, цукровий, керамічний, шкіряний, механічний, інженерно-будівельний, хіміко-технологічний інститути.

Окремим типом вищої школи були Інститути народної освіти, які готували педагогічні кадри. Вони постали на основі зруйнованих університетів, доєднавши до себе колишні учительські інститути та семінарії. Їхня структура охоплювала факультети соціального виховання, професійної освіти, політичної освіти. Перші з них готували педагогів для дошкільних закладів, загальноосвітніх шкіл, а також вчителів-дефектологів. Факультети професійної освіти готували викладачів для професійних шкіл, а також частково для технікумів. Врешті політичні факультети здійснювали вишкіл фахівців масово-політичної роботи, лекторів, викладачів для партійних шкіл, робітничих клубів, селянських будинків. Інститути народної освіти функціонували у Києві, Харкові, Одесі, Вінниці, Житомирі, Кам'янці Подільському, Катеринославі, Луганському Ніжині, Полтаві, Чернігові [8, с. 936].

Як тимчасові, у цій системі, були різноманітні коротко- та довготривалі професійні курси, метою діяльності яких стала підготовка робітників. Від професійних шкіл вони відрізнялися насамперед тенденцією до позашкільного навчання. Іншим типом професійної освіти робітників були вечірні робітничі технікуми. Ще одним типом професійного вишколу робітників стали вечірні робітфаки, які готували робітників до вступу до високої школи. При промислових підприємствах також функціонували фабрично-заводські школи, які давали маже таку ж фахову виробничу освіту [8, с. 937].

25 листопада 1922 р. на усій території УСРР було введено в дію Кодекс законів про народну освіту. Ним, зокрема було визначено мету і завдання виховання, структуру системи освіти та засади її побудови.

Мета виховання полягала у створенні нового покоління людей з психологією колективізму, твердою волею, суспільно необхідною кваліфікацією, матеріалістичним сіті оглядом, що базувався б на розумінні законів розвитку природи і суспільства.

В основу побудови освітніх установ було покладено трудовий процес як фундамент виховання і пізнання, життєві потреби як мету виховного процесу і практику, спрямовану не лише на пізнання світу, але й на перетворення його. Законодавством було також задекларовано вільний доступ громадян до знання, науки і мистецтв, безкоштовність освіти, матеріальне утримання студентів на рівні вищої освіти, свободу від релігійного впливу, врахування регіональних особливостей і потреб при розбудові професійної освіти тощо. Законодавство передбачало також оробітничення вищої школи і підготовку наукових працівників з середовища трудящих. Важливим напрямом діяльності закладів освіти мало стати їхнє перетворення на трудові колективи, які поєднують виховання і навчання з працею, що декларувалося єдиним життєвим методом формування всебічно розвиненої особи.

Законодавством передбачалася широка професійна і спеціально-наукова освіта для юнацтва і молоді, спрямована на їхню підготовку до активного трудового життя і творчості як кваліфікованих і всебічно розвинених свідомих громадян.

Основними завданнями професійної освіти декларувалися:

1) підготовка кваліфікованої робочої сили, необхідної для відбудови народного господарства, що реалізувалася шляхом:

а) встановлення системи професійної і спеціально-наукової освіти, що створює нову школу, спрямовану на розв'язання життєвих завдань у процесі підготовки людей до певної професії;

б) упровадження нових методів викладання, побудованих на зв'язку виробничих процесів з науковим та навчальним узагальненням цих процесів;

в) систематичної індустріалізації і агрономізації школи, задля того, щоб учасники навчально-виховного процесу набували виробничих навичок, гармонійно виробляючи і поєднуючи звичку до як до розумової, так і фізичної парці;

2) ідеологізація усієї культурно-освітньої роботи, що здійснювалася пролетаризацією школи шляхом створення відповідних організаційних форм робітничої школи, прийому до них учнів за розверсткою профспілок, комнезамів, Червоної Армії, компартії, а також впровадження політико-освітніх дисциплін та інших форм політичного виховання [11, с. 729].

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз функціонування професійної освіти на території УСРР в 20 роках ХХ століття показав, що цей період характеризуються значними аксіологічними та структурними трансформаціями системи професійної освіти.

В системі тогочасної професійної освіти чітко простежується вихолощення ліберальної системи цінностей на зміну якій, в значній мірі силовими методами (шляхом усунення та недопущення до освіти – політично неблагонадійних та «класово-чуждих елементів») прививаються більшовицькі ідеали. Відбувається відверта ідеологізація освіти та її здобувачів. Одним з основних завдань професійної освіти стає більшовицько-соціалістичне виховання тогочасної молоді.

Такий підхід призвів до різкого зниження рівня професійної підготовки випускників. По-

літична система і реорганізація професійної освіти, особливо вищої професійної освіти відбилися на ній настільки фатально, що вже в середині 20-х рр. XX ст. це змушений був визнати і сам Я. Ряппо. Загальний рівень українського студентства був дуже низьким, у своїй масі воно було малограмотне або й безграмотне. Більш того, більшовицький вплив парадоксально вбивав у студентах те, що було метою діяльності освіти – «комуністичний дух». «Утворюючи комуністичні «ячейки» в школах, пересіваючи студентів на своєму контрольному ситі, ділячи їх на комуністичних «ягниць» та буржуазних «козлищ», першим протегучи, а других ставлячи в неймовірно

тяжке як з боку матеріального, так і морального становище, але бажаючи своєю політикою викликати і виплекати у пролетарського студентства новий дух нового громадянина, – експериментатори всім своїм поведженням викликали цілком протилежні наслідки» [15, с. 31].

Проте, необхідно зазначити, що навіть така, заідеологізована та за своєю суттю в значній мірі профанаційна, професійна освіта з точки зору тогочасних представників селянства та пролетаріату розглядалася як значна цінність, завдяки якій їм забезпечувалася можливість швидкого кар'єрного росту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Avraamova, E. (2014). *Reformy` sistemy` obrazovaniya v SSSR i Rossii kak otrazhenie transformaczii obshhestvenny`kh potrebnostej* [Reforms of the education system in the USSR and Russia as a reflection of the transformation of social needs]. Moscow: Delo (in Russian)
[Авраамова, Е. (2014). *Реформы системы образования в СССР и России как отражение трансформации общественных потребностей*. Москва: Дело].
2. Blonskij, P. (1961). *Shkola i obshhestvenny`j stroj* [School and social order]. In P. Blonskij, *Izbranny`e pedagogicheskie sochineniya* (pp. 160–195). Moscow: Izdatel`stvo Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR (in Russian)
[Блонский, П. (1961). Школа и общественный строй. В П. Блонский, *Избранные педагогические сочинения* (с. 160–195). Москва: Издательство Академии педагогических наук РСФСР].
3. Pro vstup do vyshchoi shkoly [About entering high school] (USSR), 1919. In *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, 20, 212 (in Ukrainian)
[Про вступ до вищої школи (УСРР), 1919. В *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*, 20, 212].
4. Pro skasuvannia platy za navchannia v shkolakh [About the abolition of tuition fees in schools] (USSR). In *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, 21, 229 (in Ukrainian)
[Про скасування плати за навчання в школах (УСРР). В *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*, 21, 229].
5. Pro shkilno-profesiino-tekhnichnu povynnist [About school-professional-technical duty] (USSR), 30.11.1920. In *Narodne gospodarstvo i profesiino-tekhnichna osvita*, 27–28 (in Ukrainian)
[Про шкільно-професійно-технічну повинність (УСРР), 30.11.1920. В *Народне господарство і професійно-технічна освіта*, 27–28].
6. Pro orhanizatsiiu robitnychkykh fakultetiv [About the organization of workers' faculties] (USSR), 07.03.1921. In *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, 4, 120 (in Ukrainian)
[Про організацію робітничих факультетів (УСРР), 07.03.1921. В *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*, 4, 120].
7. Dekret Tymchasovoho robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy (USSR), 1919. In *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*, 4, 44 (in Ukrainian)
[Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України (УСРР), 1919. В *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*, 4, 44].

8. Kubiiovych, V., & Kuzeli, Z. (Eds.). (1994-1995). *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna* [Encyclopedia of Ukrainian Studies. The general part]. Kyiv: Instytut Ukrainiskoi arkhologii AN Ukrainy (in Ukrainian)
[Кубійович, В., & Кузели, З. (Ред.). (1994-1995). *Енциклопедія українознавства. Загальна частина*. Київ: Інститут Української археології АН України].
9. Matveeva, S. Ja. (Ed.). (1994). *Modernizacija v Rossii i konflikt cennostej* [Modernization in Russia and the Conflict of Values]. Moscow: IFRAN (in Russian)
[Матвеева, С. Я. (Ред.). (1994). *Модернизация в России и конфликт ценностей*. Москва: ИФРАН].
10. Po narodnii osviti (USSR), 03.03.1921. In *Zbirnyk rezoliutsii i postanov V Vseukrainskoho z'izdu Rad robotnychych, selianskykh i chervonoarmiiskych deputativ*, 19–20 (in Ukrainian)
[По народній освіті (УСРР), 03.03.1921. В *Збірник резолюцій і постанов V Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів*, 19–20].
11. O vvedenii v dejstvie Kodeksa zakonov o narodnom obrazovanii [On the enactment of the Code of Laws on Public Education] (USSR), 22.11.1922. In *Sobranie uzakonenij i rasporyzhenij Rabocheho i Krest'janskogo pravitel'stva*, 49, 729 (in Russian)
[О введении в действие Кодекса законов о народном образовании (УСРР), 22.11.1922. В *Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства*, 49, 729].
12. Posternak, S. (1920). *Iz istorii osvithnoho rukhu na Ukraini za chasiv revoliutsii 1917-1919 rr.* [From the history of the educational movement in Ukraine during the revolution of 1917-1919] Kyiv: Drukar (in Ukrainian)
[Постернак, С. (1920). *Из истории освітнього руху на Україні за часів революції 1917-1919 рр.* Київ: Друкарь].
13. Riabchenko, O. (2012). *Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii* [Students of Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s: Everyday Practices and Conflicts of Identification]. Kharkiv: KhNAMH (in Ukrainian)
[Рябченко, О. (2012). *Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації*. Харків: ХНАМГ].
14. Riappo, Ya. (1926). Chervovi zavdannia naukovo-metodolohichnoi roboty [The next tasks of scientific and methodological work]. *Shliakh osvity*, 1, 6 (in Ukrainian)
[Ряппо, Я. (1926). Чергові завдання науково-методологічної роботи. *Шлях освіти*, 1, 6].
15. N. d. (1925). Tryzub [Trident]. *Student Revoliutsii*, 15 October, Vol. 1, 30–31 (in Ukrainian)
[N. d. (1925). Тризуб. *Студент Революції*, 15 жовтня, Ч. 1, 30–31].
16. Yefimenko, H., Prymachenko, Ya., & Yurkova, O. (2017). *Ukraina radianska. Iliuzii katastrofy "komunistychnoho ladu". 1917–1938 roky* [Soviet Ukraine. Illusions of the catastrophe of the "communist system". 1917–1938.]. Kharkiv: KSD (in Ukrainian)
[Єфіменко, Г., Примаченко, Я., & Юркова, О. (2017). *Україна радянська. Ілюзії катастрофи «комуністичного ладу». 1917–1938 роки*. Харків: КСД].
17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. (1919, February – 18 August). *Materialy pro orhanizatsiiu sotsialnoho vykhovannia na Ukraini (dekrety i poiasniuiuchi zapysky do nykh, polozhennia, instruksii, dopovidi, zvity, vypysky z protokoliv zasidan, lystuvannia)* (Fond 166. Opys 1. Sprava 160, 179 arkushiv, 153 ark.) (in Ukrainian)
[Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. (1919, Лютий – 18 серпня). *Матеріали про організацію соціального виховання на Україні (декрети і пояснюючі записки до них, положення, інструкції, доповіді, звіти, випуски з протоколів засідань, листування)* (Фонд 166. Опис 1. Справа 160, 179 аркушів, 153 арк.)].